

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 8, July- Dec. 2023

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی - دسمبر 2023ء، مسلسل شمارہ 16

☆ حافظ محمد حماد مشتاق، ڈاکٹر ظہیر حسن وٹو، علیہ سلیم نوشاہی

ANT, HUMAN AND SOCIETY: AN ACTOR-NETWORK ANALYSIS

کیٹری (ANT)، انسان تے سماج: اک وپروا

Abstract

It is a brief sketch of the conceptual apparatus of Actor-Network Theory, as presented by one of its founders, Bruno Latour. Abbreviated as ANT, this theory draws important lessons from the works carried out by Ants in the realm of collectives alongside the tracing of subtle pathways of connectivity amongst the actors in a network. The slogan is to follow the actors themselves. Described by Latour as a methodology in which "an ant writes for other ants", Actor Network theory builds on an anti-essentialist and non-anthropocentric notion of society - which appears counter intuitive on being non-traditional. This theory provides alternative framework for work in Literary Studies, Discourse Analysis, Critical Theory, Sociology, Anthropology, Science and Technology Studies (STS), Philosophy

☆ پی ایچ ڈی سکالر، یونیورسٹی آف ویانا، آسٹریا

☆ اسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور

☆ اسٹنٹ پروفیسر، شعبہ ہیومنٹیٹیز، یو ای ٹی، لاہور

and Literature. It is a maiden effort to introduce theory to the intelligentsia of Punjabi and Urdu.

Keywords: Actor-network, Theory, Bruno Latour, Collectives, Society

کیڑی دیکھن نوں نما نا جی اے۔ انسان دی سُر ت سیان، علامتاں تے ریتاں کیڑی دے مقابلے اچھتا دکھالی دیندیاں نیں۔ سُر ت سیان دے ڈھنگاں وچ کڈھا کوئی وجود انسان تے سماج نوں کیڑی نال جوڑنا پہلے پہل کمل پُناں ہی جا پدا اسی پر کیریاں بارے تھوڑا جیہا علم ایس بھلیکے نوں دور کرن دا کارن ہوسی۔ سائنس دان کیریاں نوں جڑت دے نظریے نوں بیان لئی علامت ورت دے نیں (ایتھے کیڑی توں مراد اک علامت نہیں سگوں اصل جیوندی جاگدی کیڑی اے)۔ کیڑیاں اندر پایا جان والا اجتماعی نظام جہدی مدد نال ان پانی اکٹھا کرن دا ڈھنگ فطرت اندر پائے جان والے جڑت دے دکھو دکھ ڈھنگاں بارے جا نکاری اے۔ سٹیفورڈ یونیورسٹی وچ بائیالوجی دی پروفیسر گورڈن موجب:

“Collective behaviour is ubiquitous in nature. It is found not only among animal groups but also in the movement and transformation of cells as an embryo develops and in the relations of neurons as brains spin. Ants provide many opportunities to learn about collective behavior”.(1)

کیڑی پیراں پٹھ مٹی، ماحول تے آسے پاسے موجود ساری شیواں (حیاتیاتی تے غیر حیاتیاتی) نال جڑے رہن دا سبق اے۔ جیہیں طرح کیڑی ماحول، مٹی تے اوہدے نال جڑے موجوداں توں دکھ نہیں رہ سکدی اوہدے طرح جدیدیت اکھوں دکھائی دین والا بندہ اکلا پے دا بھار لے کے نہیں ٹرسکدا۔ پروفیسر گورڈن موجب ماحول جس توں مراد بھونیں نال جڑے اوہ سارے موجودات نیں اک دو جے دے بناں نہیں رہ سکدے۔ بندہ اپنے سنکیاں نوں ترقی

دے ناں تے ذبح کیتی جاندا اے۔ انواع دامدھا ایسے جڑت تے بچھدا اے۔ جڑت وچ تبدیلی اگے ودھن دے عمل تے اثر پاوندی اے۔ کیڑی نال جڑت دیاں علامتاں نال ایکٹر۔ نیٹ ورک تھیوری جڑی اے جنہوں پیش کرن والیاں سب توں نشا بھرناں برنولاٹور (Bruno Latour) دا اے۔

تھیوری دی نینہہ دامہاندر لیکھ دا کھٹیا وٹیا اے جو پنجابی ادب دا موڈھا جگت ادب دے موڈھے نال رلیا رہوے۔ لیکھ وچ سب توں پہلے برنولاٹور دی پچھان کرائی گئی شیر یونانی متھاس وچ کیڑی دی علامت تے اوس دا ایکٹر۔ نیٹ ورک تھیوری نال سانگا نتار یا جاسی۔ تھیوری دے ڈھلے تصور ایکٹر تے گل نیں۔ ایکٹر دی جانکاری توں اڈا ایکٹر دے لوڑیندے گناں نوں بیان دا جتن تے آخیر وچ ایکٹر۔ نیٹ ورک تھیوری وچ سماج دی بنتر، ایکٹر دے کردار تے سماج دی فطرت بارے گل کتھ اے۔

فرانسیسی برنولاٹور اجو کے ویلے جگ دھما داناں اے۔ پچھلے ورھے اکتوبر وچ پچھتر ورہیاں دی عمر وچ چلانا کر گیا۔ لاٹور دی ایکٹر۔ نیٹ ورک تھیوری سائنسی فلسفے، سماجیات، اینتھر پالوجی، Animal Studies، Extinction Studies تے ٹیکنالوجی دے فلسفے دینال ادبی پرکھ وچ وی اُچ ٹیسی تے اے۔ لاٹور تے لاٹور دا فلسفہ جدیدیت تے جدیدیت دے ترقی دے تصور دی ننڈیا اے۔ لاٹور نوں 2013ء وچ Holberg Prize دتا گیا۔ جیہڑا Humanities وچ اُچی پدھر دا اعزاز اے۔ کیڑی جڑت دے راہ کھوجن دی شکتی پاروں ایکٹر۔ نیٹ ورک تھیوری (ANT) وچ اچھی اے۔ جس طرح کیڑی اوہ راہ لھدی اے جیہڑے جڑت رکھدے نیں ایسے طرح ایکٹر۔ نیٹ ورک تھیوری دامدھلا کم وی جڑت دے اوہ گواپے راہواں نوں کھوجنا اے جیہڑے انسان، سماج تے باقی شیواں دے وچکارا اے۔ ایہہ راہ سب نوں جوڑن نال حیاتی دیندے نیں۔ برنولاٹور دیاں نشا بھر لکھتاں (1) We have Never been Modern, (2) Pasteurization of France, (3) Re-Assembling the Social, (4) Facing Gala, (5) An Inquiry into Moses of Existence, (6) Down to Earth۔

لاٹور ایکٹر۔ نیٹ ورک تھیوری تے کیڑی دی علامت نوں یونانی متھاس ڈائریٹلس دی کہانی نال جوڑیا۔ ڈائریٹلس دی کہانی لاٹور دی تھیوری نوں سمجھن لئی اہم اے۔ ڈائریٹلس اتھنس وچ جمیا۔ متھاس وچ ڈائریٹلس ویلے

داوڈ انجینئری اوہدا کوئی مقابل نہیں۔ اوہدیاں بنائیاں شیواں ویکھ لو کائی اوس دے گن تے اصل نوں جان جاندے نہیں۔ شاہکاراں وچ ایسی Labyrinth ہاجیہدے اندروں کوئی باہر نہیں نکل سکدا۔ بنایاں شیواں وچ سمندر پٹھ چلن والیاں کشتیاں اجیہے عدسے جہناں نال تاریاں، سیاریاں نوں ویکھیا جاسکدا تے مشیناں شامل نہیں۔ ڈائیڈلس دے بالاں لئی بنائے مکینیکل کھڈونے ویکھ کے کریٹ (Crete) دے بادشاہ نے اوہنوں بلایا تے اوہنوں اک Labyrinth بناون لئی آکھیا جیہدے اندر اوس خطرناک جانور نوں قید کیتا جاسکے جہنوں اوہ آپدے ٹبرکان منحوس جاندا فیر ڈائیڈلس نوں قید کردتا گیا۔

کریٹ توں نسن مگروں ڈائیڈلس سسلی اپڑیا او تھے اپڑ کے اوہ فیر شیواں بنان لگا۔ کریٹ دا بادشاہ اوہدی کھوج وچ سی کیوں جے ڈائیڈلس کول اوہدے بھت سن ایس لئی اوس ڈائیڈلس نوں لبھن دے طریقے سوچے اخیر اوس اک ودی سپی لئی تے اوہنوں وکھ وکھ ریاستاں وچ لے کے گیا تے چیلنج دتا کہ جو کوئی سپی دے اک سرے توں ڈوری پا کے دو جے سرے وچوں کڈھ دیوے اوہنوں انعام دتا جائے۔ سپی دے اندر ہزارھاں نکلے نکلے راہ ہوندے نیں۔ لوکیں جتن کردے نیں پر راہ نہیں لبھدا۔ بادشاہ جاندا سی کہ ایہہ کم ڈائیڈلس توں سوا کوئی ہو نہیں کر سکدا۔ آخر سسلی دا بادشاہ ایس بجھارت لئی سپی ڈائیڈلس کول گھلی۔ ڈائیڈلس سپی نوں شہد لایا تے اک کیڑی نوں ڈوری نال جوڑ دتا۔ کیڑی ڈوری نال دو جے سرے توں باہر نکل آئی۔ بجھارت بچھی گئی پر ڈائیڈلس پھڑیا گیا کیڑی دے نہ دکھائی دین والے راہواں نوں لبھن سرت نوں ویکھ، ایکٹر۔ نیٹ ورک تھیوری (ANT) نوں کیڑی دی علامت نال جوڑیا جاندا اے۔ کیڑی وانگ تھیوری داکم سماج دی ہنتر اندر لکے اوہ راہ لبھنا اے جیہڑے سماج تے اثر پاندے نیں۔

ایکٹر نیٹ ورک تھیوری دے مطابق ایکٹر کسے وی نیٹ ورک، سماج یاں نظم دی ڈھلی اکائی اے۔ ایکٹر توں مراد ہر اوہ شے اے جیہڑی دو جیاں شیواں تے اثر پاندی اے کسی یونیورسٹی نوں نیت ورک پکھوں ویکھیا جاوے تے موجودا ایکٹر آسانی نال سمجھے جاسکدے نیں۔ کسے یونیورسٹی وچ یونیورسٹی دی بوہے تے کندھاں توں لے کے پھل بوٹے، پڑھیار، استاد، کم کرن والے ہو رلوک، تنظیمی ڈھانچے، آئین، قانون، وکھو وکھ ذیلی جتھے، ورتن والیاں ساریاں شیواں تے مشیناں، کمپیوٹر، انٹرنیٹ توں لے کے بوہے باریاں تک سب ایکٹر نیں کیوں جے ساریاں شیواں یونیورسٹی دے نال جڑیاں نیں۔ یونیورسٹی سنے کسے نیٹ ورک وچ سارے ایکٹرز نوں جاننا دکھا اے کیوں

جے کوئی نیٹ ورک کئی ایکٹراں دا اکٹھ ہوندا اے۔ کجھ ایکٹراں دی تھاں دو جیاں نالوں ودھ اے اُچ پدھرنوں مٹھن اوس ویلے ہوندا اے جس ویلے اوہ نیٹ ورک دا حصہ بندے نیں ایس توں پہلے ایہہ مٹھنا ایکٹرنیٹ ورک تھیوری دے اصولاں دے ورودھ اے۔ کسے لکھت دے اوس پلاٹ وانگ اے جیہدے وچ ہر کردار نوں کھل دتی گئی ہووے لکھت آپ ہی اپنے آپ نوں لکھ رہی ہووے۔ نویں کردار آوندے جاون لکھت دا پلاٹ تے کرداراں دی تھاں بدل دیندے ہون۔ شیکسپیر دے سٹیج وانگ نیٹ ورک دے سٹیج تے کردار آندے نیں کردار ادا کردے نیں تے بدل جانداے نیں، کرداراں دا کردار بدل جاندا اے کرداراں تے سٹیج دی تبدیلی ہوندی رہندی اے۔ لاٹوردے مطابق:

“The actors, with their multiple forms and capacities, never stop exchanging their properties”. (2)

شیکسپیر دے سٹیج دے الٹ، ایکٹرنیٹ ورک تھیوری دی مطابق سٹیج پہلے توں موجود نہیں ہوندا۔ سٹیج تے کردار دوویں اک دو جے نوں شکل صورت، گُن تے وجود دیندے نیں۔ اک دی تبدیلی دو جے نوں بدل دیندی اے۔ ایہہ سارا عمل دو طرفہ محبت ورگا اے۔ یونیورسٹی دی مثال توں گل نتر دی اے کہ کسے نیٹ ورک وچ ایکٹرانساناں توں اڈ وی ہوندے نیں تے اہم کردار نبھاندے نیں۔ ایہہ کسے کہانی یاں نظم وانگ اے۔ جسٹراں کہانی کار کہانیاں وچ انسان توں اڈ جانوراں، پتھراں، نت ورتن دیاں شیواں کولوں گلاں کرا دیندا اے۔ اکھروں ایکٹرداکم کردے نیں تے پورے سسٹم نوں اپنے ہتھیں لے کے نواں بیانیہ دیندے نیں۔ کجھ اکھراں دا اکٹھ کسے قوت ہتھیار تے لوکاں نوں بٹھ کے رکھن داکم کردا اے۔ جیویں ثناور چدھڑ کہانی ”باندر کھ“ وچ مداری تماشے کارن پڑموکلا کرن لئی لوکاں نوں پشانہہ ہٹھان لئی اکھرورتدا دکھالی دیندا اے:

”ماں پیو والا دودو قسم کچھے ہٹ جائے“۔ (3)

کوئی شاعر نظماں وچ بارش دے قطریاں، مٹی دے ذریاں، پھلاں دیاں پیتیاں، چلداں ہواواں یاں کسے وی شے نوں زبان دے کے اوہدے کولوں لطیف جذبیاں دا اظہار کرا دیندا اے۔ بلھے شاہ کول مٹھایاں وی لڑیاں دکھائی دیندیاں نیں:

بلھا شوہ ہن کیا بتاوے، جو دسے سو لڑا
 لت بلتی گت بگتی، کوئی نہیں ہتھ پھڑدا
 دیکھو کبھی قیامت آئی، آیا خردجال

کپوری ریوڑی، کیونکر لڑے پتا سے نال (4)

نیٹ ورک وچ ایہہ نکھیر نہیں ہوندا کہ ایکٹر کس نوں دا اے۔ اصل شے کسے ایکٹر دا نیٹ ورک اتے کردار دا اثر اے۔ ایکٹر نیٹ ورک تھیوری موجب انسان جنور پکھوں، وسیب، زبان، قانون، اخلاق، رہن سہن دے ڈھنگ رتاں، فطرت، تہوار، سیاست تے معیشت سب ایکٹرز نیں تے اک دو جے نال جڑے نیں۔ ایکٹر نیٹ ورک، نیٹ ورک، ایکٹرز نوں بدل دیندا اے۔ اپنی ہوند وچ دوویں اک دو جے نال جڑے نیں۔ زبان تے مکان دا اثر پاندے نیں کیوں جے حرکت ایس تھیوری دی نینہ اے جیہدا پتہ ایکٹر دے اکھرتوں وی لگدا اے جیہدا تعلق ایکشن، ہوند تے عمل نال اے۔ عمل تے حرکت توں اڈ ہوند کوئی مطلب نہیں۔ ایہہ John Law نے انج بیانیا:

“All phenomena are the effect of the product of

heterogeneous networks” (5).

نیٹ ورک نال ایکٹر دے کردار نوں سمجھن لئی چن دی مثال اے۔ لوک گیتاں، نعمیاں تے شاعری دے اندر چن دا کردار رومانوی اے۔ چن نوں جیوندے جاگدے جی دی وانگ مخاطب کر کے جذباں دا اظہار جہدا الٹ جدوں کوئی سائنسدان دا چن نال واہ پیندا اے تے اوہو چن ریاضی دے کلیاں تے فزکس دیاں مساواتاں داروپ وٹا لیندا اے۔ ایسے طرح پریمیاں نوں چن دے اندر ملن والا یاں چھڑن والا محبوب وکھالی دیندا اے۔ رات نوں سفر کرن والیاں لئی چن چائن اے۔ نیٹ ورک بدلن نال ایکٹر دا کردار بدل جاندا اے کسے اک نیٹ ورک وچ ایکٹر دے کردار کسے دو جے نیٹ ورک وچ اوہدے کردار نال سنگ صحیح یاں غلط نہیں ہوندا۔ ہر نیٹ ورک ہوند دا اک طریقہ اے تے ہوند دا ہر طریقہ اپنے اندر اک سچ رکھدا اے جیہدا ہوند دے دو جے طریقیاں کولوں وکھ اے۔ ایکٹرز دی سچائی دا تعلق اوہناں دی خاص مٹی (نیٹ ورک) نال جڑت تے اوس جڑت نال جڑیاں لوڑاں پوریاں کرن دا نال اے۔ ایکٹر نیٹ ورک تھیوری موجب ایکٹرز پٹھ دتیاں صفتاں رکھدے نیں۔

- 1- کوئی ایکٹر کلا کچھ نہیں ہوندا اوہ دو بے ایکٹرز نال مل کے اپنی سیہان بنا ندا اے۔
 - 2- کوئی ایکٹر ابدی نہیں۔
 - 3- تخیلاتی، افسانوی تے ورچول کرداروی ایکٹر ہوسکدے نیں۔
 - 4- ایکٹر حقیقی ہوندے نیں کسے اک دی حقیقت کسے دو بے کولوں ودھ کے نہیں ہوندی۔
 - 5- ہر ایکٹ دے اندر نیٹ ورک وچ موجود دو بے ایکٹرز دی ہوند دا حصہ ہوندا اے۔
 - 6- ایکٹر دی حقیقت تے برابر ہوندی اے پر نیٹ ورک وچ ایکٹراں دی حیثیت، اثر تے طاقت دکھو دکھ اے۔ کچھ تگڑے ہوندے نیں۔
 - 7- کسے عمل تے نیٹ ورک دا حصہ بن توں پہلے ایکٹرز اپنے اندر کوئی ست نہیں رکھدے۔
- سمجھیا جاندا اے کہ سماج دی بنتر مڈھلی تے عام اے ایکٹر۔ نیٹ ورک تھیوری (ANT) نے سب توں پہلے مڈھلی سمجھ تے ہی سوال چکیا۔ سماج نوں بیان دے کئی ڈھنگ نیں سماج نال جڑیا ہر بیانیا آپدے نال جڑے کچھ لازمی تصور جنم دیندا اے۔ ایکٹر۔ نیٹ ورک تھیوری سماج اُتے اک بیانیا دیندی اے جیہدے وچ سماج دیاں اکائیاں وچکار مڈھلا سنگ جڑت، یاں واسطہ ہوندا اے۔ سماج جڑت توں سوا کوئی ہو ر سچ نہیں رکھدا۔ جڑت دے طریقے تے ایکٹر تبدیلی وچ نیں، کیوں جے حرکت تے تبدیلی تھیوری دی نینہہ نیں۔ سماج رُکیا تے ڈکیا نہیں اوہ سارے نظریے جیہدے سماج نوں ازلی تے ابدی جاندا نیں ایکٹرز تے اوہناں دی جڑت توں نابری کردے نیں۔ اوہناں سارے نظریاں دی ننڈیا ہوندی اے۔ سماج مٹی دی اندر تے جڑت دے اندر جڑے ایکٹرز تے اوہناں دی بدلی جاسکن والی جڑت داناں اے سماج نوں فطرت توں دکھ دن والے تے سماج نوں انساناں لئی تے فطرت نوں شیواں لئی مخصوص کردین والے بیانیاں بھلکھے نیں، کیوں جے:

“Transformation through collaborations is the human condition”. (6)

ایکٹرز نوں جوڑن والی جڑت دے ڈھنگ یاں اوس جڑت نال جڑے ایکٹرز دی تبدیلی نال سماج بدل جاندا اے کیوں جے سماج ایس توں اڈ کچھ نہیں۔ سماج کسے دو جی زمین یاں ویلے دے سماج توں دوشیواں دی تبدیلی

پاروں مختلف ہو جاندا اے (یعنی کہ جڑت دے طریقے تے جڑن والے ایکٹرز) ہر نویں کھوج، مشین تے آوزار سماج نوں بدل دیندے نیں۔ سماج اتے اجیہا کلچر، لباس، زبان تے فنون لطیفہ دا اے۔ کسے شے دی تبدیلی سماج دی تبدیلی دی صورت سامنے آوندی اے کیوں جے پہلے ایہہ سمجھ چکے آں کہ ایکٹرز (جیہناں نال سماج گندھیا جاندا اے) دی فہرست اُکا انساناں تیکر نہیں سگوں سماج دی ہنتر وچ حصہ پان والے ایہناں ایکٹرز وچ جانور، درخت، پھل، پودے، خیال، فنون لطیفہ، کلچر، زبان مادی چیزاں تے ٹیکنا لوجی وی شامل اے۔ لاٹور موجب:

“To balance out accounts of society, we simply have to turn our exclusive attention away from humans and look also at nonhumans. Here they are, the hidden and despised social masses who make up our morality. They knock at the door of sociology, requesting a place in the accounts of society as subornly as the human masses did in the nineteenth century. What our ancestors, the founders of sociology, did a century ago to house the human masses in the fabric of social theory, we should do now to find a place in a new social theory for the non-human masses that beg us for understanding”. (7)

سماج وچ اخلاق، ادب، سیست، معیشت تے قانون دی جڑت تے ایکٹرز دے گھ جوڑ نال وجود پاندے نیں۔ اک سماج وچ پائے جان والے ایکٹرز کسے دو جے سماج وچ پائے جان والے کارندے توں وکھ ہوندے نیں۔

سماج نوں سکھن دا کچھ جدیدیت دی نفی کر دالے جیہڑا سماج نوں انفرادیت دے اصول دے ماتحت کر کے انساناں تک محدود کر دیندا اے۔ سماج دی بہتر وچ شامل ایکٹرز داناں تھاں اوہ بہتر ہی متھدی اے بہتر توں اڈیاں اوس بہتر دا حصہ بنن توں پہلے اوہناں دی تھاں منہیں متھی جاسکدی جس پاروں سماج وچ ڈھیر نشا بھرا ایکٹرز کئی دوسرے سماجاں وچ دکھالی نہیں دیندے یاں اپنی تھاں گوا دیندے نیں۔ نسبتی جڑت دا حصہ ہون پاروں ہر ایکٹر دا جڑت وچ حصہ جڑت وچ اوہدی حیثیت تے حقیقت دسد اے۔ ایہہ نسبتی جڑت ہی دکھو دکھ نظاماں دے روپ دھار کے سامنے آوندی اے کیوں جے دکھو دکھ نظام ایکٹرز دی جڑت وچ دکھو دکھ نسبتی سنگت دا اثر ہوند اے۔ ایس پاروں نظام کسے دوسرے نظام نالوں اپنے اندر موجود ایکٹرز دی مٹی دے نال جڑت تے اپنے کارن ہوون والے اجر پاروں چنگایاں مند اہوند اے۔ قدرتی فیصلے مٹی دی جڑت دے اثر پٹھ معروضی حقیقت دسدے نیں۔ فقط معروضیت اوہناں اندر کوئی حقیقت نہیں رکھدی۔ حاکمیت، مردانہ برتری، چٹے رنگ دی اچھتا تے سائنسی طاقت دی ہیگگی تے وڈیائی دے جدیدیت دے سارے نظریاں دی نندیا ایس قضیے نال ممکن اے۔

ایکٹر۔ نیٹ ورک تھیوری داسنگ ہیرا کلائیس دے حرکت دے فلسفے نال اے۔ 1980ء دے مڈھ وچ ایہہ نظریہ برونولاٹور نے کچھ سنگیاں نال رل کے دتا۔ نظریہ فلسفہ، سوشیالوجی، اینتھرپولوجی، لٹریچر، سائنس تے ٹیکنالوجی دے مطالعے وچ اچھ رکھدا اے۔ ایہہ تھیوری سماج نوں سمجھن، دیکھن تے بیان داناں کچھ اے جیہدے موجب سماج دی بہتر صرف انساناں تک محدود نہیں کیتی جاسکدی۔ ہراوہ شے جیہڑی سماج دی بہتر تے وجود اتے اثر پاوندی اے اوہ ایکٹر آکھواندی اے تے سماج دا حصہ ہوندی اے۔ سماج دی بہتر وچ انسان تے غیر انسان داکھیر نظریے موجب عمل دے قابل نہیں۔ سماج کسے جو ہر داناں نہیں۔ ایہہ اک عمل داناں اے جیہڑا لمحہ حرکت وچ اے۔ ایس عمل وچ ایکٹرز تے اوہناں دی جڑت دے سٹے وچ سامنے آون والا سماج دکھی سنگت وچ جڑیا ہوند اے۔ دوویں اک دوجے تے اثر پوندے نیں۔ ایکٹرز ماحول تے زمان مکان دے نکھیڑے نال دکھو دکھ انداز وچ جڑت تے مختلف اثر رکھن دی صلاحیت رکھدے نیں۔ کسے عمل نوں اک توں ودھ ڈھنگاں نال تے دکھو دکھ ایکٹرز دی مدد نال کیتا جاسکدا اے۔ کسے اک ویلے وچ اچھے تے نشا بھر سمجھے جان والے ایکٹر کسے دوجے دور، سماج دیاں نیٹ ورک وچ اصلوں بے معنی وی ہو سکدے نیں تے ایہہ الٹ وی ممکن اے۔

حوالے

1. Deborah, Gordon M, Without Planning: The Evolution of Collective Behavior in Ant Colonies, In Arts of Living on a Damaged Planet, edited by Tsing, Anna Lowenhaupt, et al, University of Minnesota Press, 2017, P:125
2. Latour, Bruno, Facing Gala: Eight Lectures on the New Climatic Regime, Translated by Catherine Porter, Polity Press, 2017, P:57
- 3- Muhammad Asif Khan, (Murtab), Akhya Bulleh Shah Nay, Lahore: Pakistan Adbi Board, 2006, P: 235
- 4- Snawar Chaddar, Bander Kallah, Tmahi Sangri, Faisal Jipah, Fiaz Maghyana ty Zaheer Watto (Editors), Jild 2, Shumarah 3-4, Lahore: N-23 Rewaz Garden, 2013, P: 99
- 5- Law, John, Notes on the Theory of the Actor-Network: Ordering, Stratagy and Haterogenelty, System Practice, Vol 5, No. 4, 1992, P: 385
- 6- Tsing Anna Lowenhaupt, the Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins, Princeton University Press, 2015, P:31
- 7- Latour, Bruno, Where are the Missing Masses? The Technology of a few Mundane Artifacts, shaping Techology/ Building Society: Studies in Sociotechnical Change, Edited by Wiebe E. Bijker and John Law, MIT Press, Cambridge MA, 1992, P:227